

„Te, figyelj, haver! Képzeld el...”

Retorika és pragmatika Hofi Géza színházi kabaréiban

Nemesi Attila László

PPKE Magyar Nyelvészeti Tanszék

1. Bevezetés

A retorikát általában úgy ismeri mindenki, mint a nyilvános beszédek létrehozásának és elemzésének tudományát (Adamik–A. Jászó–Aczél 2004), a pragmatika pedig a hétköznapi nyelvhasználatra összpontosító analitikus filozófusoknak köszönheti önálló stúdiummá válását (Németh T. 2006). Valójában mindkettő előtt szélesebb perspektíva nyílik: a retorika fogalomrendszere alkalmazható az irodalmi művek (Szabó G.–Szörényi 1988/1997) és mindenfajta meggyőző szöveg, sőt nem (csak) nyelvi kommunikációs jelenségek vizsgálatára is (Lózsi 2012; Phillips–McQuarrie 2004), míg a pragmatika lassan a nyelvhasználat általános elméletévé terebélyesedik (Tátrai 2011; Verschueren 1999), miközben szintén kiterjeszthető szemiotikai irányba (Szívós 2014). De melyikük illetékes (vagy illetékesebb), amikor egy olyan, meglehetősen komplex műfaj nyelvezetét szeretnénk tanulmányozni, amelyet legtalálébban egyszemélyes politikai kabarészínháznak nevezhetnénk? Hofi Géza (1936–2002) jellegzetes műfajáról van szó, amely egyedi ötvözet a konferansznak, a kabarénak, a dumaszínháznak (stand-up comedy) és a bohózatnak. Kellékeket használ, dalbetétek, hangbejátások színesíthetik, olykor statiszták jelennek meg a színpadon, ám a lényeg a közönséggel való dialógus érzetét keltő monológ. Gondolatokat akar közvetíteni és hatást kelteni – új megvilágításba helyezni a mindennapok, a hazai közélet és a nagyvilág bizonyos történéseit, véleményt sugallni, azonos viszonyulást kialakítani, meg- és kinevetetni, meglepni, provokálni, összekacsintani. Fölmerül a kérdés: ezek retorikai vagy inkább pragmatikai célok, illetőleg hatások? Külön lehet-e egyáltalán választani a nyelvhasználat elemzésének pragmatikai és retorikai szintjét? Ez az elméleti dilemma áll dolgozatom középpontjában.

Azt szokták mondani, hogy a diktatúrákban virágzik a politikai humor, a demokráciákban viszont ellaposodik – és a magyarországi rendszerváltozás óta eltelt két és fél évtized mintha alátámasztaná ezt a meglátást. Persze a „hivatalos”, vagyis a nyilvánosságban megjelenő humort a diktatúrákban igyekeznek cenzúrázni, ezért azok keretei között elsősorban a nem hivatalos, népi humor virágzásáról beszélhetünk (l. pl. Küllös 2008), a cenzúrázott humor csak nagyon szofisztikált formában nyújthat esztétikai-

intellektuális élményt. A Hofi-jelenség a Kádár-korszak második felében nemcsak a kortársakat készítette tünődésre, hanem a mából visszatekintve is egyszerre szuggesztív és különös. Hogy engedhette meg a Kádár-rezsim, hogy a Mikroszkóp, majd a Madách Kamara színpadán estéről estére, szilveszterkor pedig az egész ország előtt viszonylag jól érthetően bírálják, kifigurázzák, ideológiai alapjait és magát a szovjet szövetségi rendszert sem mentesítve a nem is annyira burkolt kritika alól? Mi volt a Mikroszkóp Színpad első igazgatójának, Komlós Jánosnak (1922–1980) a szerepe, aki a remek parodistaként debütáló Hofit a politikai kabaré felé terelte? Nyilván nem kerülték el a cenzorok figyelmét a politikailag kényes utalások, de hogy miért hunytak szemet fölöttük („szelep” a társadalmi feszültségek levezetésére, eszköz a rendszer képének javítására a nyugati közvélemény előtt: „a legvidámabb barakk”), azt a történészek feladata kutatni. A nyelvész az érdekelheti, milyen nyelvi „csomagolásban” voltak átadhatók a politikai üzenetek, és hogyan vezette rá közönségét a szándékolt, nem szó szerinti értelemre Hofi Géza, ez a kimagasló tehetségű színész-humorista. Életéről, pályájáról több könyv jelent meg, melyek között akadnak elemző írásokat közlők és családi-baráti visszaemlékezések is (Ambrus 2006, 2012; Balogh et al. 2002; P. Török (szerk.) 2003; Vnoucek 2005).

2. Retorika és pragmatika viszonyáról

Aligha találunk olyan átfogó pragmatikai monográfiát, tankönyvet, kézikönyvet, amelynek egyik, ha nem a legfőbb gondolati szála ne a szemantika és a pragmatika közötti határvonal és munkamegosztás tisztázására való törekvés lenne (l. pl. Birner 2012; Horn–Ward (szerk.) 2004). Feltűnően kevés szó esik viszont bennük a retorika és a pragmatika viszonyáról, holott a két diszciplína érdeklődésének tárgya ugyanaz: a nyelvhasználat. Fiatalabb tudományág lévén elsősorban a pragmatikától várhatnánk, hogy fölvesse, miben más, mint a nagy múltú retorika, és hogyan képzei el az ideális együttműködést vele. Szélsőséges esetben a retorikusok egyáltalán nem vesznek tudomást a pragmatikáról (vö. Nida 1990), a pragmatika képviselői pedig, ha valamit mégis mondanak a retorikáról, az annak nem kielégítő ismeretéről tanúskodik. Vegyük például azt a pragmatikai alaptézist, hogy a megnyilatkozások jelentése a kommunikációban jócskán túlmutat a nyelvileg kódolt jelentések összegén: a deiktikus névmások, a nyelvileg kétértelmű kifejezések, a hiányzó, de a szintaxis által megkövetelt mondatrészek, az átvitt és egyéb sugallt jelentések a kontextus és következtetések sora révén lesznek azonosíthatók a hallgató számára. Sok pragmatikakutató meg van arról győződve, hogy ez a belátás viszonylag új, és a pragmatikának köszönhető. Sperber és Wilson (1986/1995: 2, 5) például Arisztotelészig vezet vissza azt a nézetet, hogy az emberi nyelvek olyan kódok, amelyek gondolatokat asszociálnak jelekhez, és ezek közvetítéséből áll a kommunikáció. Megfelelnek arról, hogy az arisztotelészi retorika egyik

kulcsfogalma az enthüméma, vagy másképpen retorikai szillogizmus, amely azt a felismerést hordozza, hogy nem kell mindent kimondani ahhoz, hogy a közönség megértse, sőt hagyni kell, hogy bizonyos dolgokat maga következtessen ki (Arisztotelész /1999: 35). Sperber és Wilson (1990/2006) másutt is elmarasztalja a klasszikus retorikát elavult terminológiája és megújulásra való képtelensége miatt. A retorika oldaláról pedig így hangzik a viszontválasz: a pragmatika kedvelt témái – a beszédaktusoktól az implikaturán át az udvariasságig – valamilyen formában mind föllelhetők a retorikában (A. Jászó 2013: 28).

Valóban könnyű megfeleléseket találni. A beszédaktus-elmélet perlokúció fogalma az érzelmi, értelmi és erkölcsi természetű retorikai hatásokkal állítható párhuzamba. A jól ismert grice-i „társalgási” maximák szinte mind levezethetők a szónoki beszéd második nagy szerkezeti egységével, a bevezetés után következő elbeszéléssel szemben támasztott klasszikus retorikai követelményekből (Cornificius /1987: 81; Cicero /2012: 101–102; Quintilianus /2008: 296–301). Az implikatura fogalma nemcsak az arisztotelészi enthümémával mutat átfedést, hanem a klasszikus trópusok és a gondolatalakzatok egyike-másika is implikaturát generál vagy generálhat (Nemesi 2012, 2013a). Különösen érdekes, amit a római szónoklattani munkák az emfázis (emphaszisz) nevű gondolatalakzatról írnak. A Herenniusnak ajánlott retorika szerint az emfázis „olyan alakzat, amely többet sejtet annál, mint amit szóval kimond” (Cornificius /1987: 285), Quintilianus (/2008: 587) pedig egyenesen úgy vélekedik, hogy ez a leggyakoribb és a szónoktól leginkább elvárt gondolatalakzat. Lényege, hogy „nem mondjuk ki azt, amit mások tudomására akarunk hozni, csak sejtetjük. De nem is az ellenkezője annak, amit mondunk, mint az irónia esetében, hanem olyan rejtett értelem, amelyet a hallgatóságnak kell kitalálnia”. Nem csoda hát, hogy néhány mindkét diszciplínában jártas kutató „összeházasítaná” a pragmatikát a retorikával (Dascal–Gross 1999; Keller 2010). A pragmatikai szakirodalom egyik legismertebb monográfiájának szerzője, Leech (1983) „személyközi retorikáról” beszél, azaz a társalgásban is meghatározónak tartja a határosságra, hatékonyságra való törekvést. Szerinte egy megnyilatkozás pragmatikai ereje az illokúciós erő (beszédaktus-elmélet) és a retorikai erő együttese – utóbbi alatt a különböző társalgási (nemcsak a grice-i, hanem az udvariassági stb.) maximák és egyéb elvek betartásából vagy be nem tartásából származó jelentéstöbbletet értve. Végül, de nem utolsósorban vannak próbálkozások – „összeházasítás” helyett – a pragmatika és a retorika éles, de korrekt szétválasztására. Gu (1994) a társalgási együttműködés alsóbb, szinte biztosra vehető szintjeit a pragmatikának tartaná fenn (egymás meghallgatása, a másik fél megnyilatkozásának megértése és az arra való reagálás), magasabb szintjeit (egymás céljainak elfogadása, akaratának teljesítése) viszont a retorika hatáskörébe utalná. Liu és Zhu (2011) ugyanezt a gondolatot szövi tovább úgy, hogy a grice-i együttműködési alapelvvel és annak maximáival rivalizáló retorikai alapelvet és

maximákat fogalmaz meg azt hangsúlyozva: a beszélőnek céljai elérése érdekében hozzá kell igazítania mondandóját a partner feltételezett gondolatvilágához és igényeihez, a hallgatónak pedig tisztában kell lennie azzal, hogy a beszélő a saját érdekeit akarja érvényre juttatni, ami eltérhet az övétől. Gu javaslata a gyakorlatban korlátozná a pragmatika mai mozgásterét, míg Liu és Zhu elképzelése igazából nem tud éles határvonalat húzni a pragmatika és a retorika közé, mert az önérdék vezérelte viselkedés a hétköznapi társalgókra is jellemző, akárcsak az együttműködő attitűd a szónokkal eleve rokonszenvező közönségre.

3. Implikatívák Hofi Géza előadásában

Quintilianus az emfázis használatát azzal magyarázza, hogy nyíltan fogalmazni néha veszélyes, máskor nem illik, egyébként pedig a sejtetés újdonságával és változatoságával gyönyörködtet (/2008: 587–588). Ugyanezt az implikatíváról is elmondhatjuk. Az implikátúra olyan jelentés szándékolt közlése, amelyet ki kell következtetni egy megnyilatkozásból. Magát a sugallt jelentést Grice (1975: 43–44, 1989/2011: 29) implikátumnak hívja. Tulajdonképpen természetes, hogy Hofi politikai humorának az implikátúra – vagy, ha tetszik, az emfázis – lett a fő eszköze, hiszen a pártállami diktatúrában erős véleménykontroll működött, az implikátúra pedig amolyan „mondtam is, meg nem is” érzetet kelt, mert sok esetben törölhető („Ezzel nem azt akartam mondani, hogy..., hanem csupán azt, hogy...”). Emellett a Quintilianus által említett újdonság és változatoság is sajátja Hofi implikatíváinak, ahogy azt mindjárt látni fogjuk. Az illusztrációk négy különböző műsorból valók, és az implikatívák retorikai sokszínűségét vannak hivatva szemléltetni (részletesebben l. Nemesi 2013b, 2014). Az előforduló retorikai fogalmaknak az *Alakzatlexikonban* (Szathmári (főszerk.) 2008) és a *Retorikai lexikonban* (Adamik (főszerk.) 2010) érdemes utánanézni.

Grice (1975: 53, 1989/2011: 37–38) a minőség első maximájának kihasználásaként értelmezi a klasszikus trópusokat: „Ne mondj olyat, amit hamisnak hiszel!” – az irónia, a metafora, a meiózis (a túlzás ellentéte; l. még a litotész alakzatát) és a túlzás (hiperbola) konvencionális jelentésükben nem igazak, ami rávezeti a hallgatót arra, hogy implikatívával áll szemben. (Néha logikai szempontból mégis igazak, mint „Az élet nem habostorta” típusú tagadásos metaforák, de az ilyen esetekre itt nem tudunk kitérni – mindazonáltal sok fejtörést okoznak Grice követőinek.) Hofinál számos metaforikus implikatívát találunk:

- (1) A nagy vörös óriás föl fog robbanni, és lesz belőle egy ilyen kis törpe...

Így, szövegkörnyezetéből kiemelve az (1) megnyilatkozást, nem evidens, hogy metaforáról van szó (bár az *óriás* és a *törpe* szó gyakran metaforikus), az pedig kiváltképp

talányos, mit implikálhat. De ha belehelyezkedünk az 1976-ban rögzített *Újságárus* című előadás kontextusába, a „nagy vörös óriás” csillagászati kifejezés könnyen átvihető a Szovjetunióra – főleg azért, mert az elég rossz külsejű, alkoholista újságárus, akit Hofi alakít, közben kezébe vesz egy almát, mintha meg akarná vele dobni a tévéképernyőt. Állítása szerint ugyanis az idézett megnyilatkozást a televízióban hallotta, de aztán a műsorújságból „szerencsére” kiderült, hogy csillagászati témájú volt az adás, nem politikai. Az eredetileg csillagászati metafora így módon politikai metafora és implikátúra lesz: ’A Szovjetunió föl fog bomlani, és egészen kicsivé zsugorodik’. Ma már tudjuk, hogy erre másfél évtizedet kellett várni. Az „újságárus” Szovjetuniót védelmező gesztusa színlelt attitűdöt közvetít (a pragmatikakutatók egy része azt mondaná, ez is egyfajta implikátúra).

Hofi nemcsak a Szovjetunió, hanem a magyar szocializmus bukását is „megjövendöli” egy „autós” metafora mögé bújva. Az 1982-ből való *Nevezz csak Cucinak!* című előadásban ő a magyar szocializmus megszemélyesítője, úgy jellemezve eddigi „életútját”, mint akiből állandóan kivesznek valamit, majd aztán meggondolják, és visszateszik. Ennek fényében kell értelmeznünk az alábbi megjegyzést:

- (2) Te, azon gondolkodtam, hogy akkor mire cserélnének, hogyha egyszer totálkáros lennék.

A totálkáros jármű többé nem javítható, újat kell helyébe állítani. A feltételes mód csupán tompít valamennyit a „veszélyes” implikátúrán: ’Előfordulhat, hogy a magyar szocializmus egyszer majd működésképtelenné válik, és nem is lesz már megreformálható’.

A metafora Hofinál nemritkán allegóriává növi ki magát. Ha építkezésről van szó, mint az *Építem a csatornámat* (1975) című műsorban, akkor a szocializmus építésére kell asszociálnunk. Ha elmegyógyintézetéről (*Tiszta örültekháza*), akkor a kinti világban van „bolondokháza”. Ha kórházi műtétről (*Nevezz csak Cucinak!*), akkor a magyar szocializmust „műtik”. Az egyik ma is közismert és allúzióként sokszor felidézett vicc a farkasfiúról és a rókafiúról, akik mindenáron meg akarják verni a nyulat, bármit is mond, a Rákosi-rendszer rossz emlékű erőszakszervezetének, az Államvédelmi Hatóságnak (ÁVH) az önkényes eljárásait allegorizálja (nota bene: Komlós János az ÁVH tisztje volt a 40-es évek végétől az 50-es évek elejéig, csak később került át a kultúra területére):

- (3) Azt mondja a farkasfiú a rókafiúnak:
 – Te, verjük meg a nyulat!
 – Jó, majd holnap megverjük.

- De most verjük meg!
 – De ma mér’ verjük meg?
 – Ha sapka van rajta, akkor azért, ha meg nincs sapka, akkor meg azért!
 Odamentek, agyba-főbe verték a nyulat.
 Azt mondja a farkasfiú másnap megint a rókának:
 – Te, megint verjük meg!
 – Hát tegnap már megvertük.
 – De ma még egyszer!
 – De ma mér’ verjük meg?
 – Kérünk tőle cigarettát. Ha ad füstsűrőst, akkor azért’ verjük meg, ha meg
 nem füstsűrőst, akkor meg azért’!
 Odamentek:
 – Te nyúl, adj egy cigarettát!
 – Milyet parancsoltok: füstsűrőst vagy nem füstsűrőst?
 – Nézd, az anyja szentségit, megint nincs rajta sapka!

A vicc önálló műfaja (vagy szövegtípusa) a humornak. Ez esetben a főnti állatviccet – két másik híres viccel együtt – Hofi beágyazza az előadásába. Az, hogy a farkasfiú és a róka fiú másodszor is megverik a nyulat, nincs kimondva, de az utolsó megnyilatkozásból és az előzményekből ki tudjuk következtetni – a farkasfiú tulajdonképpen azt implikálja a róka fiúnak, hogy az előző napi ürügyet elővéve verjék meg ismét a nyulat, és a viccesítő implikálja azt, hogy tényleg meg is verik (a fikciós kommunikáció e két szintjét érdemes megkülönböztetni). Ahhoz, hogy megértsük, a Rákosi-érára kell gondolni, szükséges a tágabb kontextusnak a figyelembevétele (az addig elhangzó megnyilatkozások és az aktivált világtudáselemek igazíthatják útba a közönséget). Hofi ugyan azzal vezeti föl a viccet, hogy „semmi politika sincs benne”, de az ellenkezőjét sejteti, és miután elmondta (páratlan előadásmódját nem lehet egy dolgozatban elég jól érzékeltetni), még hozzáfűzi:

- (4) Na? Ugye, hogy nincs benne politika, ugye? Egy szó politika nincs benne. Azért’ nekem mesélték, volt egy olyan időszak, amikor sok emberen nem volt füstsűrős sapka...

S hogy melyik ez az időszak, azt már könnyű kitalálni.

A metafora és az allegória kifejeződhet multimodálisan is. 1980-ból a *Tiszta örültekháza* című „darab” azzal a képpel indít, hogy Hofi egy kötélben lóg, arról vágják le. A megjelenített karakter a zárt osztály lakója. A kötélnak és az azon való himbálózásnak kicsivel később megkapjuk az indoklását:

- (5) Nekem teljesen modern betegségem van, tudod? Neked elmondom, de nem ám elpofázni ám... Én vagyok egy nagy magyar vállalat. Azér' vagyok felakasztva, mert így legalább úgy látszik, mintha állnék. [...] Nehogy megzavarjon valamelyikötöket: amin itt lógtam, az nem kötél... Ez az állami támogatás. Csak ennek egy hibája van: a testtől mindig a fejét választja el. Fej nélkül meg nem megy ám...

Az előadás arról szól, hogy a nagy magyar szocialista vállalatok nem tudnak piacképes árut előállítani, így raktárra termelnek, és csak az állami támogatás tartja őket életben, ami viszont véges – a külföldi kölcsönök pedig nem jelentenek megoldást, mert előbb-utóbb vissza kell őket fizetni. Az eladhatatlan árut fehér színű kórházi ágytálak szimbolizálják, a külföldi kölcsönt pedig egy egydolláros bankjegyet ábrázoló takaró a „szomszéd kórteremből” (metonimikus metaforák). A „beteg” többször folyamodik állami támogatásért, meghúzza a kötelet, de egyik alkalommal templomi harang hangja hallatszik (harangkötél), másik alkalommal pedig a WC-öblítőé (WC-lehúzó zsinór). Az elhangzó szöveg, a látvány és a hanghatások együtt közvetítik az előadás üzenetét.

Metonimikus metafora az is, hogy a főhős nem akarja bevenni a sárga színű gyógyszerét, „mert már megint határincidensek mennek” – mármint a Szovjetunió és Kína (sárga gyógyszer) között. Az implikátum ez: 'a kínaiakkal nem időszerű barátkozni, együttműködni' (bevenni a sárga gyógyszert). Egy metonimikus utalás az arab országokra („földrajzilag homokos területek”) az 1982-ben felvett előadásból, metaforákkal kiegészítve („gyökeret ver”, „tejjel”, „megköt”):

- (6) Én mint szocializmus valahogy nem szeretem a földrajzilag homokos területeket. [...] Én nem tudom, ott én valahogy nem tudok gyökeret verni. Te, ott én már annyi mindent vertem – gyökeret nem. Pedig locsolom is. Nem ám ilyen hülyén, vízzel... Tejjel! Oda én már annyit tejtetem, és nem... Nyelni nyeli, csak nem köt meg, hát... én nem értem...

A (multimodális) túlzást példázza az a jelenet az „örültekházából”, amelyben a beutalt megmutatja az „új ruháját”, és azzal dicsekszik, mennyi kitüntetés van rajta. Hofi ezzel az akkori magas rangú katonai vezetők egyenruháit ékesítő medáliákkal való hivalkodást gúnyolja ki:

- (7) Na? Irigy vagy marhára, mi? Aaa, csórikám, a lábam nyomába nem jössz, tudod? Hozzám képest sehol nem vagy, tudod? Nekem ebből van másfél kiló.

Hogy még jobban érzékelhessük az effajta jelvények értéktelenségét, megtudjuk, hogy betegünk mindegyiket ultin nyerte. A túlzás mellett az ironia jelenlétére is fel kell itt figyelniünk – a két retorikai alakzat (vagy trópus) nem zárja ki egymást, ahogy más alakzatkombinációk (túlzó metafora, ironikus litotész stb.) is gyakoriak (Nemesi 2005, 2009: 126–129).

Az agitációs propaganda demagóg stílusát Hofi több előadásában is karikírozza. Az ironiát ilyen esetekben a beszéltetés (szermocináció) gondolatalakzata és az ismétlés mint adjekciós (hozzátoldásos) szóalakzat juttatja érvényre, néha affektált hangcserével (ez immutációs szóalakzat) kiegészülve, mint a (8a)-ban („socialista”). Az intonáció és a mimika még nyilvánvalóbbá teszi az ironikus attitűdöt. A (8a) a *Tiszta örültekháza* befejezése, a (8b)-t pedig „Cuci” mondja:

- (8) a. Egy megoldást még megpróbálok. Figyeljél! Egy nagy socialista vállalattal kötök egy nagy socialista szerződést, azzal fogok nagy socialista kooperálni úgy, hogy én gyártom az ágytálat, ők meg a belevalót!
- b. S akkor most, ugye, a rohadt kapitalisták, ugye, a tévéműsorokkal majd fel fogják hígítani a politikai nevelő, agitációs nevelő, szociál-agitációs felvilágosító-nevelő agitációs agit-prop-szoc-pol politikai munkánkat...

Még egy gondolatalakzat, amely implikatúrát generál, a félbeszakítás (aposziopézis): tudatosan használt nyelvi eszközként egyrészt engedi, hogy gondolatban teljessé tegyünk a megnyilatkozást, másrészt sugallja, hogy miért szakította azt félbe a beszélő. A (9a)-t azért, mert a kommunizmus vallásellenessége az olyan nyelvi fordulatokban is a „klerikális reakció” kifejeződését látta, mint a koccintáskor mondott „isten-isten” (*Építem a csatornámat*). A (9b)-ben félbeszakított szóláshasonlat, az „annyian vannak, mint az oroszok”, ideológiailag szintén rosszul cseng a Szovjetunió érdekövezetében (*Nevezz csak Cucinak!*):

- (9) a. Hát akkor isten-ist... – illetve: szabadság, elvtárs!
- b. Emlékszel még az első találkozásra? Nagy társaság volt... a Putyilov-gyárban. Annyian voltunk, mint a... Sokan.

Végül a költői kérdésre (interrogáció) is ki kell térnünk, amely nem információt vár a föltett kérdésre, hanem véleményt, viszonyulást fejez ki. A főállása mellett este „fusizó” színésznek – ez Hofi fiktív karaktere az *Építem a csatornámat* című előadásban – a rádió jelenti a kultúrát. Nem nagyon ég a keze alatt a munka, ami kivetíthető az egész társadalom általános munkamoráljára. Bekapcsolja a rádiót, de nem azért, hogy a csatornaépítés jobban menjen:

- (10) Zene, ó, zene... Nemhogy inkább egy olyan kis gazdaságpolitikai szöveget mondanának. Hát nem? Hát... zenén ki alszik el?

Az implikátum kettős: (i) 'a gazdaságpolitikai szövegeken el lehet aludni', (ii) 'a fusizó színésznek nincs sok kedve a munkához'.

4. Összegzés

Hofi Géza az áldialógus és az implikátúrák igazi mestere volt. Az áldialógust, azaz a közönséggel való párbeszéd érzetét hatásszűnetekkel, beépített emberekkel, az el- vagy odafordulás (aposztrofé, kiszólások a nézőtérben ülőkhöz) gondolatalakzatával, bizalmas megszólításokkal (pl. „Gizi”, „nyulam-bulam”) és egyéb fatikus társalgási fordulatokkal, egyes számú igealakokkal (pl. „tudja, hogy van”), a 80-as évek elejétől (*Tiszta örültekháza*) pedig a közönség tegezésével konstruálta meg, ami aztán védjegyévé vált. Implikátúráinak retorikai sokszínűségéből csupán ízelítőt kaphatott az olvasó e dolgozat alapján. Nem vizsgáltuk például meg az áldialógust menedzselő udvariassági/udvariassági implikátúrákat (Haugh 2015), mert a politikai implikátúrákra helyeztük a hangsúlyt. Ezzel talán nem estünk abba a hibába, hogy úgy kezeljük a kommunikációt, mintha kizárólag a beszédtema körül forogna, és nem lenne egyúttal személyközi dimenziója, hiszen a főcímben is szerepel az ismétlődően használt fatikus fordulat a *Tiszta örültekháza* című előadásból: „Te, figyelj, haver! Képzeld el...”. Rendes körülmények között udvariasság letegezni a nemben, életkorban és más szociológiai jellemzőit tekintve szintén heterogén közönséget, de egy „örült” karakternek a közönség ezt elnézi, ahogy „Cuci”-nak, a „magyar szocializmus” megszemélyesítőjének is, mígnem olyan bensőséges kapcsolat alakult ki Hofi és közönsége között, hogy ha „magát adta”, akkor is megengedhette egyes és többes számban is. Klasszikus retorikai fogalommal élve: megteremtette hozzá az éthosztát.

Nem kétséges, hogy a Hofi-műsorok pragmatikai és retorikai fogalmakkal is jól elemezhetők. Kétséges viszont, hogy miképpen lenne szétválasztható az elemzés pragmatikai és retorikai szintje. Egyetlen pragmatikakutató sem mondana le az implikátúrák tanulmányozásáról különböző diskurzusokban és kontextusokban (a perlokúció már határeset: I. Gu 1994). Hasonlóképpen: nincs olyan retorikakutató, aki beleegyezne abba, hogy a trópusokat és az alakzatokat kiemeljük a retorika hatásköréből. De mit tegyünk, ha az implikátúrák rendre valamilyen trópus vagy alakzat, esetleg alakzat-együttes képében jelennek meg? Alighanem szerencsésebb a két tudományterületet terminológiailag is közelíteni egymáshoz, mint nem venni tudomást akár az egyikről, akár a másiktól. Ezzel a pragmatika azt nyerheti, hogy árnyaltabban fogja látni az implikátúrák alakváltozatait és funkcióit, a retorika pedig új elméleti ösztönzést és elemzési szempontokat kap ahhoz, hogy friss szemmel tekintszen régi tárgyára.

Hivatkozások

- Adamik Tamás (főszerk.) 2010. *Retorikai lexikon*. Pozsony: Kalligram.
- Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra 2004. *Retorika*. Budapest: Osiris.
- A. Jászó Anna 2013. *Klasszikus magyar retorika*. Budapest: Holnap.
- Ambrus Péter 2006. *Az igazi Hofi*. Budapest: Athenaeum.
- Ambrus Péter 2012. *Hofi. Második menet*. Budapest: Dekameron.
- Arisztotelész /1999. *Rétorika*. (Ford. Adamik Tamás.) Budapest: Telosz.
- Balogh Gyula et al. 2002. *Hofi. Pusszantás mindenkinek*. Budapest: Hungalibri.
- Birner, Betty J. 2013. *Introduction to Pragmatics*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Cicero /2012. *Cicero összes retorikaelméleti művei*. (Szerk. Adamik Tamás.) Pozsony: Kalligram.
- Cornificius /1987. *A C. Herenniusnak ajánlott rétorika*. (Ford. Adamik Tamás.) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Dascal, Marcelo – Alan G. Gross 1999. The marriage of pragmatics and rhetoric. *Philosophy and Rhetoric* **32/2**:107–130.
- Grice, H. Paul 1975. Logic and conversation. In Peter Cole – Jerry L. Morgan (szerk.) *Syntax and Semantics, Vol. 3: Speech Acts*. New York: Academic Press. 41–58.
- Grice, H. Paul 1989/2011. *Tanulmányok a szavak életéről*. Budapest: Gondolat.
- Gu, Yueguo 1994. Pragmatics and rhetoric: A collaborative approach to conversation. In Herman Parret (szerk.) *Pretending to Communicate*. Berlin: Walter de Gruyter. 173–195.
- Haug, Michael 2015. *Im/Politeness Implicatures*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Horn, Laurence R. – Gregory Ward (szerk.) 2004. *The Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell.
- Keller, Stefan D. 2010. Combining rhetoric and pragmatics to read *Othello*. *English Studies* **91/4**:398–411.
- Küllös Imola 2008. Akasztófahumor a legvidámabb barakkban. (Az 1956-os forradalom és szabadságharc humora). In Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.) *Ezerarcú humor*. Budapest: Tinta. 23–36.
- Leech, Geoffrey N. 1983. *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- Liu, Yameng – Chunshen Zhu 2011. Rhetoric as the *Antistrophos* of pragmatics: Toward a „competition of cooperation” in the study of language use. *Journal of Pragmatics* **43/14**:3403–3415.
- Lózsi Tamás 2012. A mosógépszerelő érvei – a reklám retorikai elemzése. In Raátz Judit – Tóthfalussy Zsófia Sarolta (szerk.) *A retorikai elemzés*. Budapest: ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék. 27–38.

- Nemesi Attila László 2005. Az alakzatprodukciónak empirikus kutatásának dilemmái. In Ivaskó Livia (szerk.) *Érthető kommunikáció*. Szeged: SZTE Média tudományi Tanszék. 62–76.
- Nemesi Attila László 2009. *Az alakzatok kérdése a pragmatikában*. Budapest: Loisir.
- Nemesi Attila László 2012. Retorika és pragmatika: az implikátúra fogalmának klasszikus gyökerei. *Magyar Nyelvőr* **136/3**:249–272.
- Nemesi, Attila László 2013a. Implicature phenomena in classical rhetoric. *Journal of Pragmatics* **50/1**:129–151.
- Nemesi Attila László 2013b. „A nagy vörös óriás föl fog robbanni”: az implikátúrák mint a politikai humor kellékei Hofi Géza szilveszteri műsoraiban. In Vargha Katalin – T. Litovkina Anna – Barta Zsuzsanna (szerk.) *Sokszínű humor. A III. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Budapest: Tinta. 35–49.
- Nemesi, Attila László 2014. „The big red giant will explode”: Géza Hofi’s political implicatures from the happiest barracks in the socialist camp. *European Journal of Humour Research* **2/1**:31–49.
http://www.europeanjournalofhumour.org/index.php/ejhr/article/view/55/pdf_1
- Németh T. Enikő 2006. Pragmatika. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 222–261.
- Nida, Eugene A. 1990. The role of rhetoric in verbal communication. *Language & Communication* **10/1**:37–46.
- Phillips, Barbara J. – Edward F. McQuarrie 2004. Beyond visual metaphor: A new typology of visual rhetoric in advertising. *Marketing Theory* **4/1–2**:113–136.
- P. Török Margit Anna (szerk.) 2003. *Hofi Géza*. Budapest: Hungaroton Records.
- Quintilianus, Marcus Fabius /2008. *Szónoklattan*. Pozsony: Kalligram.
- Sperber, Dan – Deirdre Wilson 1986/1995. *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.
- Sperber, Dan – Deirdre Wilson 1990/2006. Retorika és relevancia. *Helikon* **52/4**:337–350.
- Szabó G. Zoltán – Szőrényi László 1988/1997. *Kis magyar retorika. Bevezetés az irodalmi retorikába*. Budapest: Helikon.
- Szathmári István (főszerk.) 2008. *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Szívós Mihály 2014. *A jelaktusok elmélete*. Budapest: Loisir.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta.
- Verschueren, Jef 1999. *Understanding Pragmatics*. London: Arnold.
- Vnoucek László 2005. *Ajtón belül. Négy évtized Hofi Géza mellett*. Kecskemét: Szold-2000 Kiadó.

